

САНКТ-ПЕТЕРБУРГСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

IV

**межвузовская
научная
конференция
студентов-филологов**

ТЕЗИСЫ

*9–13 апреля 2001 г.
Санкт-Петербург*

Филологический факультет
Санкт-Петербургского государственного университета
2001

Ответственный редактор

А. В. Андронов

БАЛТИСТИКА

Руководитель секции — ст. преп. Алексей Викторович Андронов

Артём Викторович Андреев (СПбГУ)

О трёх ступенях долготы в прабалтийском

Законы Соссюра-Фортунатова и Лескина требуют восстановления для пралитовской системы вокализма, в которой присутствуют противопоставления по качеству, количеству и тону, наряду со свободным ударением. Типологически такая система не имеет аналогий; более того, в ней функционально нагруженными оказываются все возможные параметры гласного, таким образом, избыточность оказывается неправдоподобно малой. Поэтому предлагается заменить такую систему на систему с тремя ступенями долготы, но без фонологических слоговых интонаций. При этом акутированному гласному соответствует долгий, а циркумфлексному — сверхдолгий. Системы с трёхступенчатой долготой достаточно редки, однако встречаются; в частности, в балтийском регионе таковым является эстонский язык. Такая интерпретация, в принципе, не противоречит данным современных балтийских языков, поскольку циркумфлексные гласные в современном литовском имеют большую длительность, чем акутированные. При таком подходе, закон Лескина интерпретируется как сокращение конечных гласных на одну мору, в результате чего в конце слова исчезло противопоставление акута и циркумфлекса (сокращение гласных в латышском языке можно рассматривать, таким образом, как более сильное проявление того же процесса). Впоследствии в литовском языке это противопоставление исчезло во всех позициях, кроме ударной, и стало из количественного тоническим. То, что при этом конечные слоги получили циркумфлекс, а не акут, объясняется, очевидно, тем, что в трёхступенчатой системе ударение всегда выделяло последнюю мору.

Pauls Balodis (Latvijas Universitāte)

Somugru cilmes antroponīmi Latvijā

Latvijas onomastikā līdz šim lielāka vērtība ir veltīta toponīmikai. Nav daudz darbu, kur būtu analizēti latviešu personvārdi. Nozīmīgākā no priekšvārdus apkopojošām grāmatām — K. Siliņa „Latviešu personvārdu vārdnīca” Rīga, 1990. Somugru cilmes antroponīmiem veltītu atsevišķu pētījumu pagaidām nav.

Par somugrisku personvārda cilmi liecina vārda etimoloģija un leksiskās nozīmes: *Hilja* < som. *hiljainen* ‘kluss’; *Lelū* < ig., som. *lelu* ‘rotāļlieta’; *Valve* < ig. *valve* ‘sardze’, kā

arī nereti uz to vedina personvārda forma: lielākoties nelokāmi personvārdi ar galotni *-o*, *-i*, *-u/-ū* ir somugriskas cilmes: *Aigo*, *Ailo*, *Raivo*, *Helmi*, *Helvi*, *Leili*, *Elju*, *Helju*, *Ilū*.

Šajā referātā visi Latvijā reģistrētie somugriski iedalīti 2 lielās grupās: mūsdienu somugru cilmes personvārdos un vēsturiskajos somugru cilmes personvārdos.

Savukārt, mūsdienu antroponīmi vēl tiek dalīti sīkāk: lībiešu cilmes, igauņu cilmes, somu cilmes, igauņu/somu cilmes un ungāru cilmes personvārdos.

Latviešu un lībiešu kontakti vēstures gaitā ir bijuši visciešākie, tāpēc loģiski, ka lībiešu vārdi ir iekļāvušies latviešu antroponīmiskajā sistēmā. Vispopulārākie no tiem ir *Aiga* un *Imants*.

Samērā daudzi personvārdi ir aizgūti no tuvāko ziemeļkaimiņu igauņu valodas. Tie lielākoties ir internacionālo vārdu igauņiskie varianti (*Eino*, *Jullo*, *Leho*, *Malle*), mazāk ir pašu igauņu cilmes vārdu (*Aivo*, *Kaira*, *Kalja*, *Koidula*).

Vārdu, kas būtu ienākuši tieši no somu valodas, nav daudz. Pārsvārā tie ir internacionālo vārdu somiskie varianti (*Ari*, *Raino*, *Reijo*, *Reino*), daudz retāk — somiskas cilmes personvārdi (*Maina*, *Saila*). Gandrīz visi šie vārdi ir ļoti reti sastopami Latvijā.

Igauņu un somu valodā ir daudz kopīgu vārdu. Bieži ir grūti vai pat neiespējami pateikt, no kuras valodas tie ir ienākuši Latvijā (tomēr visticamāk, ka no igauņu). Arī tie galvenokārt ir internacionālo vārdu somugriskie varianti (*Juka*, *Kusta*, *Silja*, *Olavi*), lai gan samērā daudz ir arī vārdu, kas radušies no igauņu/somu kopīgiem apelaīviem (*Hilja*, *Ilma*, *Ilū*, *Laine*).

Pie somugru cilmes personvārdiem ir piešķirami arī ungāru izcelsmes personvārdi, kas ar citu valodu starpniecību ir ienākuši latviešu antroponīmiskajā sistēmā. Samērā populāri vārdi Latvijā ir *Ilona* un *Marika*.

Vairumā gadījumu somugriskie personvārdi tiek pārceļti latviešu valodā bez pārmaiņām. Dažreiz tiek mainīta vārda galotne (*Maima* < ig. *Maimu*) vai tiek pievienots piedēklis *-ija* (*Kadrija* < ig. *Kadre*).

Senajos 13.–16. gs. dokumentos ir fiksēti vairāki somugru cilmes personvārdi, kas mūsdienās vairs nav sastopami (*Imake*, *Imme*, *Kalle*, *Lembe*, *Peite*). Gandrīz visi šie vārdi ir neskaidri gan pēc formas, gan pēc cilmes. Nav zināms arī, kas ir bijuši šo vārdu nēsātāji — latvieši, lībieši vai kaimiņu cilšu pārstāvji.

Sanita Bērziņa (Latvijas Universitāte)

Akmens. Tā simbolika latviešu folklorā

Akmenim vienmēr ir bijusi liela nozīme cilvēku dzīvē. Tam ir bijusi saimnieciska, tiesiska, sakrāla vai kāda cita nozīme. Kultakmeņi ir visvairāk pētītie akmeņi Latvijā, un tiem ir bijusi liela nozīme latviešu sakrālajā dzīvē. Par šiem akmeņiem saglabāts visvairāk folkloras materiālu.

Kultakmeņus sīkāk iedala akmeņos ar iekaltām zīmēm, dobumakmeņos, muldakmeņos, pēdakmeņos, akmens elku tēlos un neapstrādātos akmeņos.

Folkloras materiālos akmeņi minēti bieži. Teikās un ticējumos atrodami uzskati, ka akmeņi agrāk bijuši mīksti un auguši. Šīs īpašības tie zaudējuši cilvēku vai Velna darbības rezultātā.

Akmeņu radītājs visbiežāk ir Velns, taču dažas teikas min arī Dievu. Akmeņi tiek radīti reizē ar pasauli. To, ka akmeņi auguši, apstiprina arī vairākas tautasdziesmas.

Lielā daļā teiku vēstīts par Velna pārnēsātajiem akmeņiem, kuru nosaukums saistīts ar Velna vārdu.

Nostāstos un teikās akmenim liela nozīme ziedošanas rituālos. Ģimenes kultā, upurējot pie akmeņiem, bieži tiek minēts Mājas kungs (mājas dievība, kas nodrošina labklājību). Pastāv uzskats, ka Mājas kungs dzīvo zem šiem akmeņiem, uz kuriem tiek upurēts. Akmens nav vienīgā Mājas kunga mājvieta, tāda ir arī pirts, koka dobumi, alas, kalni. Cilvēki šādiem akmeņiem ziedojuši lielākoties svētku dienās.

Sakāmvārdos un parunās tiek atspoguļotas akmens īpašības — smagums un cietība, nekustīgums, mēmums.

Visplašākā un daudzveidīgākā akmens simbolika ir tautasdziesmās. Nereti tautasdziesmas, kurās minēts akmens, ir buramvārdi.

Akmens funkcionē kā cilvēka aizvietotājs. Tas izplatīts diezgan plašā tautasdziesmu tematiskajā lokā, taču galvenokārt ģimenes ieražu dziesmās. Priekšstats, par akmeni, uz kuru maģiskiem līdzekļiem pārsūta visu nevēlamo no cilvēka, pastāv arī slāvu folklorā.

Tautasdziesmās bieži minēta akmens atrašanās „vidū jūras”. Uz šāda akmens Dievs un Velns cīnās, melna čūska maļ miltus u. c. Šī ir viena no nozīmīgākajām akmens funkcijām — pasaules pirmzeme, centrs.

Akmens fizikālo īpašību (cietības, smaguma) dēļ tautasdziesmās sastopami uz analogijas principa balstīti salīdzinājumi ar cilvēku dzīvi, piem., akmeņots ceļš nozīmē grūtības.

Bez šīm akmens funkcijām ir sastopamas vēl citas, kas galvenokārt saistīts ar akmens maģisko lomu un diviem pretstatiem — labo, cilvēkam vēlamo, un ļauno, nevēlamo.

Kristīne Birzniece (Latvijas Universitāte)

Lietvārda skaitļa formu semantika mūsdienu latviešu valodā

Mūsdienu latviešu valodā lietvārdam ir divi skaitļi — vienskaitlis un daudzskaitlis. Vienskaitlis nosauc vienu priekšmetu (1), daudzskaitlis — vairāk nekā vienu (1+n).

Lietvārdiem, kuriem abu skaitļu formas darina regulāri, abām formām nozīmes ziņā piemīt identiska semantika jeb leksiskā nozīme.

Semantiski diferencējas to lietvārdu skaitļa formu nozīme, kuras ir:

1. darinātas neregulāri (tādējādi formas nozīme niansējas), piemēram, *zaļums* — *zaļumi*;
2. nemotivēta atkāpe no normas (tādējādi nozīmes nianse neveidojas), piemēram, *sāpes* — *sāpe*; taču atkarā no konteksta vārda forma var iegūt kādu papildu stilistisku elementu (daiļliteratūrā);
3. atsevišķu lietvārdu vienskaitļa formas, kuras izsaka jēdziena plašāku, vispārinātāku nozīmi, piemēram, *grieķis ir romantisks* (*grieķis* — attiecinot to uz visu tautu).

Vēl pieminama atsevišķa grupa lietvārdu, kuriem ir abu skaitļu formas, taču ikdienā pierasts vairāk lietot daudzskaitļa formu (lietojot vienskaitļa formu tekstā nepieciešams to konkretizēt), piemēram, *kurpes, zeķes, acis* (sal.: *viena kurpe, otra kurpe; labā acs, kreisā acs*).

Daudzskaitliniekiem atseviški minams arī to tekstuāli semantiskais raksturs. Respektīvi, priekšmetu skaita konkretizācija, kas uztverama tikai tekstā (tādējādi veidojas daudzskaitlinieki pēc formas, bet ne vienmēr pēc nozīmes), piemēram,

*Piebrauca **ragavas** un no tām izlēca karavīrs* (vienas ragavas);

*Piebrauca **ragavas** un no tām izlēca karavīri* (vienas vai vairākas ragavas, atkarā no karavīru skaita).

Šādu problēmu nevar attiecināt uz vienskaitliniekiem, jo to nozīmē jau ir ietverta kāda nedalāma vienība (*sviests, piens*) vai abstrakts nojēgums (*skaistums, mīlestība, dzīvošana*).

Atseviški izdalāmas substantīvu un numerāļu savstarpējās attiecības, kuras tekstā jau konkrēti norāda uz skaitu (vai nu, atklājot to pilnīgi, vai gluži pretēji, padarot to neskaidru). Piemēram,

*Istabā bija **viens** galds un **četri** krēsli.*

*Istabā bija galds un **četri** krēsli.*

Istabā bija galds un krēsli.

Tādējādi redzamas vairākas problēmas lietvārda skaitļa izpratnē un formu diferencēšana, kas grūti padodas risināšanai.

Neringa Budrytė (Vilniaus universitetas)

Lietuvių kalbos būtiniai performatyvai

Performatyvais (nuo angliško vārda *perform* — atlikt, īvykdyt) J. L. Austinas pasiūlė pavadinti tokius šnekos aktus, kurių ištariamas kartu yra ir veiksmo atlikimas, pvz.: pasveikiname ištardami *sveikinu*. Remiantis pavyzdžiais, rinktais iš grožinės literatūros, spaudos, televizijos ir gyvosios vartosenos, šiame pranešime nagrinėjami kasdieninėje, buitinėje lietuvių kalboje vartojami performatyvai. Pranešimo tikslas — aptarti, kokiais būdais, t. y., kokias gramatines priemones pasirinkdamos, kalbėtojas išreiškia savo ketinimus.

1. Performatyvus šnekos aktas yra sėkmingas tik tuo atveju, kai jis yra interpersonalus, t. y. nukreiptas į klausytoją, o pastarasis turi atitinkamai suprasti kalbėtojo ketinimus. Taigi, adresantas (siuntėjas) privalo pagal aplinkybes parinkti tokius žodžius, kad jų ištariamas atskleistų jo ketinimus.

2. Performatyvai dažniausiai reiškiami vienaskaitos I asmens, veikiamosios rūšies, esamojo laiko, tiesioginės nuosakos veiksmažodžiais, pvz.: *dėkoju už puikias vaišes* arba *atsiprašau, kad sutrukdžiau*. Tokiais atvejais kalbėtojo ketinimus (ilokuciją) atpažinti nesunku. Tačiau galimi ir kiti raiškos būdai:

1) kitos performatyvaus veiksmažodžio gramatinės formos: daugiskaitos I asmuo, pvz., *atsiprašome už nesklandumus*; būsimasis laikas, pvz., *paprašysiu, kad nepasakotumėt direktoriui*, bendratis su modaliniais veiksmažodžiais, pvz., *turiu (noriu, norėčiau) jūsų atsiprašyti, leiskite suteikti žodį, galiu užtikrinti* ir kt.;

2) performatyviomis tam tikrais atvejais, tam tikrame kontekste gali tapti ir neperformatyvių veiksmažodžių formos, pvz.: *atleisk man, duodu žodį, mano pažadas galioja*. Ar net neveiksmažodžiai, pvz.: *nemokamas patarimas – neslankiok iki paryčių, garbės žodis, ačiū* ir kt.

3. Skirtingi raiškos būdai atspindi skirtingus kalbėtojų ketinimus (nors jų ilokucinė jėga, t. y. pasakymo tikslas, iš esmės tas pats). Palyginkite formas: *turiu atsiprašyti* ir *noriu*

atsiprašyti — *turiu* ir *noriu* atitinka adresanto, т. у. siuntėjo, savijautą, psichologinę būseną ir skirtingą atlikto veiksmo ir savo kaltės suvokimą, *siūlau* ir *siūlyčiau* ir kt.

4. Tikrąją performatyvų ilokuciją, т. у. tikslą, dažnai padeda atpažinti kontekstas, pvz.: lietuvių kalboje *dovanoju tau* gali reikšti *atleidžiu tau* arba *įteikiu tau ką nors*; *prašau* (*prašom*) taip pat gali būti ištartas su skirtingais tikslais, pvz.: pasakymo *prašau pasislinkti* tikslas — prašymas, *prašau į valtį* — kvietimas.

5. Pasitaiko atvejų, kai net pačios aiškiausios formos — vienaskaitos I asmens, veikiamosios rūšies, esamojo laiko, tiesioginės nuosakos — performatyvusis veismažodis tam tikrame kontekste vis gi nėra performatyvus. Pvz., žodis *atsiprašau* kontekste *atsiprašau, kiek dabar valandų* nėra performatyvus, šiuo žodžiu tiesiog atkreipiamas pašnekovo dėmesys. Arba sakinyje *aš tavęs kiekvieną vakarą prašau netriukšmauti* žodis *prašau* taip pat nebus performatyvus, nes šiuo atveju kalbėtojas tik konstatuoja tai, ką jis daro kiekvieną vakarą.

Анна Дмитриевна Даугавет (СПБГУ)

Описание слоговых интонаций в словарях латышского языка

Словарь латышского языка К. Мюленбаха и Я. Эндзелина [ME] и новейший орфоэпический словарь [LVPPV] являются основными источниками сведений о слоговых интонациях слов латышского языка. Однако принципы построения обоих словарей различны. LVPPV устанавливает норму литературного произношения, стремясь внести системность в „интонирование“ тех или иных слов, которое в речи носителей языка является нерегулярным. Авторы словаря закрепляют за каждой морфемой, имеющей в составе своего экспонента долгие слоги, один определенный тип „интонирования“, который морфема сохраняла бы в составе всех слов, где она появляется [LVPPV: 25]. ME, напротив, фиксирует разрозненные факты различных говором, причём объём информации и способ её представления изменяются от начала к концу словаря. По словам Я. Эндзелина, ME скорее напоминает собрание материалов для полного словаря латышского языка, нежели готовый словарь, и не является „thesaurus linguae letticae“ [ME: IV, 855]. Потому, ни в коей мере не умаляя ценность ME, следует иметь в виду, что приведённые в нём сведения о слоговых интонациях и их распределении в лексике латышского языка не отличаются последовательностью. Часто слова, включающие в себя одну и ту же морфему, взяты из разных говором, в результате чего морфема получает разные типы интонаций, даже тогда, когда нет оснований ожидать метатонии (например, *iepūtīgs* : *uzpūtīgs* ‘спесивый’). Для некоторых слов ME вообще не приводит сведений о слоговых интонациях.

Из различий в принципах составления ME и LVPPV вытекают расхождения в интерпретации одних и тех же фактов, т. е. некоторое количество морфем оказывается зафиксировано с одним типом интонации в LVPPV и с другим (другими) — в ME. В отдельных случаях противоречие снимается просто. В качестве примера укажем различия в „интонировании“ суффиксов некоторых слов. ME отражает происходящую в этих словах диссимиляцию интонаций, когда под влиянием прерывистой интонации корня прерывистая интонация суффикса заменяется длительной, в то время как LVPPV не отмечает этого явления (ME *aūguōnis* : LVPPV *aūguōnis* ‘нарыв’). Так же легко получают объяснение случаи, когда, например, морфеме, представленной в LVPPV с

нисходящей интонацией, в МЕ противопоставляется морфема с прерывистой интонацией, зафиксированная в говоре, где прерывистая интонация соответствует также нисходящей интонации литературного языка (МЕ *rûsa*² : LVPPV *rûsa* ‘ржавчина’). Примеры, для которых такого простого объяснения не находится, представляют собой довольно разнородный материал. Его можно рассматривать в разных отношениях: например, по тому, насколько последовательно расхождение между словарями относительно типа интонации одной и той же морфемы наблюдается у разных слов, содержащих данную морфему; по различиям в представлении минимальных пар по типу слоговой интонации (ср. МЕ *plést* ‘рвать’ : *plèst* ‘распростирать’ и LVPPV *plèst* ‘рвать’ : *plest* (с кратким гласным!) ‘распростирать’) и т. д.

Литература

LVPPV — Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīca. Rīga, 1995.

МЕ — K. Mūlenbachs. Latviešu valodas vārdnīca. / Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns, sēj. 1–4, Rīga, 1923–32.

Inese Domuleva (Latvijas Universitāte)

Ganu mūzikas instrumenti Latvijā

Latvieši senatnē bija ne vien zemkopji, bet arī lopkopji, tādēļ gans bija ne mazāk svarīgs amats kā arājs vai malēja. Varbūt gana darbs nebija fiziski smags, bet atbildīgs. Uz šā amata senumu norāda tas, ka ganu mūzikas instrumenti visi ir aerofoni, un arheoloģiskās liecības rāda, ka Latvijas teritorijā vissenākie ir tieši pūšamie skaņu rīki.

Pūšamie instrumenti latviešu tradicionālajā kultūrā iedalāmi mēlīšu, piemutņa un stabules tipa instrumentos.

1967. gadā arheologa V. Urtāna Daugmales pilskalnā atrastā svilpe datējama ar 1. gadu tūkstoši pirms Kristus dzimšanas. Folklorā svilpe un svilpošana vērtēta negatīvi. Ļoti daudz ticējumu ir par svilpošanas aizliegumu, jo tādā veidā tiek piesaukts velns. Ganos pārsvarā muzicēja zēni, jo meitenēm vienmēr bija kāds darbs iedots līdzī no mājām, tādēļ arī tautasdziesmās par ganiem pārsvarā parādās vienskaitļa pirmā persona vīriešu dzimtē. Svilpe, tāpat kā stabule, pieder pie stabules tipa pūšamajiem rīkiem.

No 13. gadsimta saglabājusies unikāls atradums ar stabulētāja attēlu. Stabulētāji vispār ir visbiežāk pieminētie muzikanti latviešu tautasdziesmās.

Kopumā atrodamas 306 latviešu tautasdziesmas, kurās sastopami no saknēm *stabul-* un *svilp-* atvasināti vārdi.

Latviešu tradicionālajā kultūrā nav sveša arī Pāna flauta, kuras pirmdzimtene ir Grieķija, bet folkloras vācēju piezīmes liecina, ka līdzīgu instrumentu spēlējuši gani Vidzemes Liepkalnē 19. gadsimta 2. pusē. Šāds skaņu rīks sastopams arī pie leišiem (*skudučiai*), krieviem (*кувиклы*), rumāņiem un moldāviem.

Pie ganu mūzikas instrumentiem vēl pieder bērtzāss, spiegana un pēga, par kuriem mūsdienās var uzzināt tikai no etnogrāfiskajiem aprakstiem, jo šo skaņu rīku izgatavošanas materiāls bija trausls — salmi, lapas, tāsis, zāles stiebi, niedres, un tos pat necentās saglabāt, jo tie bija ātri un viegli pagatavojami no jauna.

Ganu ragu gatavoja no koka un galā uzmauca govu ragu, lai skaņa būtu spēcīgāka. Tautasdziesmās to īpaši neatdala no stabules, kaut gan izskata ziņā tie būtiski atšķiras. Līdzīgs instruments ir arī leišu birbīne (*birbynė*). Ganu rags ir mēlišu pūšamais instruments.

Plaši pazīstams ir āžrags, kas izgatavots no mājdzīvnieku vai meža dzīvnieku ragiem. Āžrags folklorā bieži saistīts ar velnu, iespējams tādēļ, ka pagatavots no raga, un velns, kā zināms, mēdza parādīties ar āža ragiem, bārdu vai kāju. Āžrags ir piemutņa tipa skaņu rīks.

Ļoti sens mūzikas instruments ir taure, tās nosaukums varētu būt cēlies no dzīvnieka taura vārda. Taures gatavoja no divām izdabta koka daļām, tāsīm vai mizām. Arī taure ir piemutņa tipa instruments.

Наталья Михайловна Заика (СПбГУ)

Видовые пары результативных глаголов в русском и литовском языках

В данной работе исследовались видовые пары русских глаголов, в которых совершенный вид образован путём перфективации и имеет результативное значение. У данных пар изучались их корреляты в литовском языке на материале художественной литературы (повесть А. И. Приставкина «Ночевала тучка золотая» и её перевод), словарей и учебника литовского языка. При переводе на литовский обращалось внимание на то, каким формальным способом (с помощью каких приставок) выражалось результативное значение.

Практически у всех глаголов с результативным значением в русском языке были литовские соответствия с приставками. Некоторые русские специально-результативные способы действия имели свои литовские последовательно характеризованные корреляты. Финитивный способ действия (русская приставка *от-*) часто имел соответствия с литовской приставкой *at(i)-*: *отслужить* — *atitarnauti*, *отжить* — *atgyventi*). Чрезмерно длительный способ действия (русская приставка *за-* и постфикс *-ся*) выражался с помощью *užsi-*: *заглядеться* — *užsižiūrėti*, *залежаться* — *užsigulėti*. С помощью литовского *prisi-* выражался русский сатуративный способ действия (*набегаться* — *prisibėgioti*) и финально-отрицательный (*доуципаться* — *prisignybti*). Практически во всех случаях приставкой *pri-* был выражен русский кумулятивный способ действия (*накупить* — *pripirkti*, *наварить* — *privirti*). Комплетативному способу действия (*довязать*, *доиграть*) не нашлось последовательно характеризованных коррелятов.

Общезультивный способ действия выражался как в русском, так и в литовском языке с помощью большого числа разнообразных приставок. Наиболее распространённой и нейтральной по значению среди исследуемых литовских глаголов была приставка *pa-* (среди русских — *по-*). Большинство других приставок как в русском, так и в литовском несли дополнительные значения, которые часто согласовывались со значением, выражаемым корневым глаголом (например, *iš-* — движение наружу: *iškasti* — *выкопать*, *ištraukti* — *вытащить*; *ni-* — семантика поверхности: *nupiešti* — *нарисовать*, *nusiprausti* — *умыться*).

Далее были отобраны видовые пары русских глаголов, образованные путём имперфективации, не имеющие бесприставочных соответствий с тем же значением.

Независимо от русских приставок, большинство соответствующих литовских пар были образованы по типу: бесприставочный глагол (приблизительный аналог русского несовершенного вида) — приставочный глагол (аналог русского совершенного вида). Как и в случае с первой группой глаголов самой частой приставкой была *pa-* (при разнообразии русских приставок). Также были распространены приставки *su-*, *iš-*, *nu-* и *ap-*, которые ярче, чем в первом случае проявляли своё пространственное значение.

В дальнейшем имеет смысл исследовать способы передачи результативности при переводе с литовского языка на русский.

Ieva Križevica (Latvijas Universitāte)

Vecu cilvēku atmiņu pierakstīšana

Ikviens cilvēks nes sevī sava laikmeta vides atspulgu. Savā garajā mūžā, būdami individuāli saistīti ar tautas dzīvi tās daudzveidīgajā ritumā, veci cilvēki paši ir daļa no tautas vēstures. Vecu cilvēku atmiņās saglabājušās teikas un nostāsti, kas sniedz atbildi, kad, kur un kāpēc radušās apkārtējās dabas norises un parādības. Tajās dabas vērojumi un darbā gūtās zināšanas savijas ar seniem ticējumiem, mitoloģiskiem priekšstatiem, stāstītāja skaidrojumu, fantāziju un iztēli.

Pierakstīt vecu cilvēku atmiņas sāku 1997.gada ziemā ar mērķi uzzināt sava novada folkloras vācēju (1927.–1938.) biogrāfijas. Veicot šo darbu, ieguvu jaunus folkloras materiālus. Pamazām guvu praktiskas un teorētiskas zināšanas vecu cilvēku atmiņu pierakstīšanā. Pierakstot vecu cilvēku atmiņas, svarīgs ir ne tikai teksta stāstīšanas konkrētie apstākļi, kāda ir stāstītāja vēršanās pie auditorijas, viņa žesti, mīmika, balss intonācija, bet arī valodas izloknes īpatnības. Esmu pierakstījis interesantus gadījumus no sava novada ļaužu dzīves, nostāstus, anekdotes, teikas, tautas meteoroloģiskos un medicīnas materiālus. Pierakstīju ievērojamu sava novada cilvēku biogrāfijas un dzīves stāstus. Lai veiktu šo darbu, ir jābūt pozitīvai un labestīgai attieksmei pret veciem cilvēkiem un lielai pacietībai.

Veci cilvēki aiziet, paņemdami sev līdzīgas ziņas par novada kultūrvēsturi, tādēļ jāriko folkloristu zinātniskās ekspedīcijas, lai pierakstītu vecu cilvēku atmiņas, taču jāpieraksta arī vidējās paaudzes cilvēku atmiņas, jo viņi bieži vien ir saņēmušie tiešā mantojumā vērtīgas ziņas. Pieraksti ir padziļinājuši ne tikai manas zināšanas, bet arī papildinājuši visa novada kultūrvēsturisko mantojumu.

Arnoldas Kubilius (Vilniaus Universitetas)

Keiksmāzodžiai

Keiksmāzodžiai – universalus reiškiny. Kalbėti šia tema dažnai vengiama veikiausiai idealoginiai ar estetiniai sumetimais, kurie šiaip jau turėtų kalbininkų netrikdyti.

Kultūrai plačiąja prasme iš tikrųjų priklauso viskas, ką žmonių bendruomenė yra sukūrusi — tiek dvasiniai, tiek ir materialūs dalykai. Keiksmāzodžiai, jų reikšmės bei vartojimas — įdomi tema ne vien kalbotyrininkams, bet ir kitų humanitarinių disciplinų atstovams, ypač etnologams.

Ši leksikos grupė pasižymi aiškia nacionaline specifika. Įvairiose tautose skiriasi tiek sferos, iš kurių pasirenkami „stipriausi“ žodžiai, tiek ir vaidmenys, kuriuos atlieka keiksmažodis kalbinėje bendruomenėje.

Vietoj keiksmažodžių vartojami įvairūs eufemizmai, kurių pasirinkimas priklauso nuo įvairių socialinių priežasčių.

Keiksmažodžiais vadinami kalbos vienetai, kuriuose posakis ar žodis:

1. yra susiję su kuo nors, kas laikoma tabu ir/arba niekinama kultūroje;
2. neturėtų būti aiškinami pažodžiui;
3. vartojami stiprioms emocijoms ir savo požiūriui išreikšti arba
4. yra kalbos stilizavimo priemonė

Negausi, bet kilmės požiūriu gana įdomi grupė yra perkeltine reikšme vartojami tautybių pavadinimai. Ksenofobijos tendencija, matyt, būdinga visoms be išimties kalboms ir susijusi su opozicija *savas* — *svetimas*.

Postmodernizmo literatūroje keiksmažodžiai yra veikėjų individualizavimo priemonė (postmodernizmo estetikos bruožai: antiestetika, antimoralė).

Yra daugybė keiksmažodžių vartojimo būdų ir jų tipų: keikimai (vartojami emocijoms išreikšti; nenukreipti prieš kitus asmenis), plūsmas (nukreipti prieš kitus asmenis, įžeidžiantys; vartojami kartu su vardais ir įvairiais prakeiksmiais); humoristinis (nukreipti prieš kitus asmenis, tačiau ne įžeidžiantys, o žaismingi) ir pagalbinis (nenukreipti prieš kitus asmenis; netaikomi konkrečiai situacijai; keikimasis kaip kalbėjimo būdas („tingus keikimasis“); dažnai ar visada nepabrėžiamas) keiksmažodžių vartojimo būdai.

Lietuvoje keikiamasi ir rusų, anglų bei kitų kalbų keiksmažodžiais, dažnai jie sulietuvinami.

Keiksmažodžiai varijuoja skirtingose socialinėse grupėse.

Keiksmažodžių gausa toli gražu nėra kokia blogybė ar moralės smukimo rodiklis. Jų vartojimas daro kalbą išraiškingesnę.

Вячеслав Сергеевич Кулешов (СПбГУ)

Восточная Прибалтика в эпоху бронзы и железа (краткая этнокультурная характеристика)

Сложение на рубеже эпох позднего железа и раннего Средневековья Древнерусского государства явилось великим и монументальным фактом истории Восточной Европы, потрясшим более архаичные балтский и финно-саамский миры, на территории которых развернулись процессы Великой славянской колонизации. Новые формы хозяйства, культуры, социальных отношений и этничности не могли не повлечь за собой необратимых деформаций этих автохтонных образований, которым в конечном итоге суждено было почти полностью исчезнуть с этнической карты. Таким образом, вполне закономерной является постановка проблемы их исторической реконструкции как фундамента этнической истории Восточной Европы.

В эпоху бронзы в Восточной Прибалтике и на более восточных территориях вплоть до Среднего Поволжья распространяется традиция шнуровой керамики и образуются два огромных культурных массива земледельческо-скотоводческих племён: культура прибалтийских боевых ладьевидных топоров и фатьяновская культура

(о предопределённости их ареалов см. [ОР]). Несомненна связь этого явления с процессами индоевропейской экспансии (главным образом культурной, идеологической и социальной) в Европе, тогда как антропологический континуитет, т. е. неизменность населения, прослеживается по крайней мере с неолита, а учитывая местные корни нашего неолита, то и с мезолита.

Сложен вопрос о языковой принадлежности носителей этих культур (но единой «надкультурой»). «Прабалтская» точка зрения противоречит традиционной хронологии балто-славянской языковой истории (В. Н. Топоров). Кроме того, наиболее ранний пласт позднеиндоевропейских заимствований в финно-волжских языках и праязыке (Л. Ваба), финно-саамских языках и праязыке (Й. Койвулехто, Р.-П. Риттер — см. [Хелимский, 1995]) и в прамерянском [Ткаченко, 1985] с наибольшей вероятностью представляет некие кентумные диалекты (балто-германские или балто-кельто-германские); вероятно реликтом этого состояния могут быть античные бастарны [Браун, 1899; Щукин, 1993]. В таком случае следует однозначно признать некий «сатемно-допраславянский» импульс в Восточную Прибалтику в начале эпохи железа, который и обусловил дальнейшее уже непосредственно «прабалтское развитие» и в целом согласуется с «лесной» теорией славянского этногенеза (И. И. Ляпушкин, Д. А. Мачинский).

К рубежу I–II тыс. до н. э. относится проникновение с севера племён текстильной керамики (культурные основания этой традиции не вполне ясны), ареалы которой перекрыли те «шнуровые области», которые в связи с похолоданием климата в финале суббореала были заняты таёжными ландшафтами [Напольских, 1990; Кулешов, 2000]. Хронологически это совпадает с распадом финно-волжского (или финно-мордовского) праязыка, вероятно, в результате неоднородности контактов с фатьяновцами разновременных и разноэтничных финно-волжских групп. В этот же период в основном и сложилась изохора между балтами и финнами, которая, несмотря на сильные культурные и экономические импульсы на север, в область присваивающего хозяйства, прoderжалась до эпохи Древней Руси.

Два последующих тысячелетия (I тыс. до н. э. – I тыс. н. э.) эпохи железного века проходят на фоне многообразных взаимоотношений балтов и финно-саамов. (Наше отношение к концепции самостоятельного «распада финно-саамской общности» скептическое: современные саамы-лопари своеобразием обязаны «протосаамам-доуральцам», а отличия прибалтийско-финских языков от субстратных «саамских» языков Русского Севера объяснимы основательной метисацией с прибалтийскими «шнуровиками».) Особенно они проявлялись в зоне ливов-латгалов (мощный прибалтийско-финский субстрат в самых северных летто-литовских диалектах), в будущем ареале псковско-боровичских длинных курганов (так что население одной культуры, но разных районов, видимо, пользовалось разными языками) и ареале дьяковской культуры и летописной мери. Этим можно подкрепить наше робкое предположение о существовании изоглосс, связывающих ливский язык с мерянским [Кулешов, 2000], скорее всего, не без посредства языка псковско-новгородской субстратной топонимии («неревского»). Основная задача исследований в этой области — выяснение на топонимических и археологических материалах отношений финнов и балтов в пространстве «балтского мира» эпохи железа.

Литература

- Браун, 1899 — Браун Ф. Разыскания в области гото-славянских отношений. (Сборник отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук, LXIV.) СПб., 1899.
- Кулешов, 2000 — Кулешов В. С. К вопросу о происхождении мерянского языка // Человек. Природа. Общество. Актуальные проблемы: Материалы XI Международной конференции молодых учёных 27–30 декабря 2000 г. СПб., 2000.
- Напольских, 1990 — Напольских В. В. Проблема формирования финноязычного населения Прибалтики (к рассмотрению дилеммы финно-угорской предьстории) // Исследования по этногенезу и древней истории финноязычных народов. Ижевск, 1990.
- ОР — Основания регионалистики / Под ред. А. С. Герда, Г. С. Лебедева. СПб., 1999.
- Ткаченко, 1985 — Ткаченко О. Б. Мерянский язык. Киев, 1985.
- Хелимский, 1995 — Хелимский Е. А. Сверхдревние германизмы в прибалтийско-финских языках: История проблемы в краткой аннотированной и комментированной библиографии // Этноязыковая и этнокультурная история Восточной Европы. М., 1995.
- Щукин, 1993 — Щукин М. Б. Проблема бастарнов и этнического определения поянешты-лукашевской и зарубинецкой культур // Скифы. Сарматы. Славяне. Русь: Сборник археологических статей в честь 56-летия Д. А. Мачинского. (Петербургский археологический вестник 6.) СПб., 1993.

Kristīne Levāne (Latvijas Universitāte)

Latviešu valodas korpuss, tā anotēšana un analīze

Latviešu valodas korpusa veidošana, anotēšana un pētniecība ir ilglaicīgs process, kas LU MII Mākslīgajā intelekta laboratorijā norisinās jau dažus gadus. Stāstītais referātā ir iepriekšējo gadu darba turpinājums ar Latviešu valodas tekstu korpusu.

Datorizācija, tekstu uzkrāšana un pētniecība nav 20.gs. beigu modes tendence, bet vitāla nepieciešamība, lai neatkārtotos t. s. Gūtenberga efekts — ka tās valodas, kuras nav pieejamas drukātā veidā, mūsdienās, attiecīgi, elektroniskā veidā, izmirst. Latviešu valodas korpuss ir jauna un maz pētīta datorlingvistikas disciplīna Latvijā. Korpusu lingvistika paver plašas dabiskās valodas pētniecības iespējas visos tās līmeņos, izmantojot mūsdienīgus pētniecības līdzekļus; ļauj analizēt valodas salīdzinošā aspektā, kā arī analizēt tekstu, teikumus, vārdus, vārdformas.

Nelielais uzkrātais latviešu datorfonds LU MII Mākslīgajā intelekta laboratorijā ir sasniedzis aptuveni 30 miljonu vārdlietojumu apjomu. Tomēr valodas korpuss nav tikai uzkrāti teksti — tie ir arī jāanotē, lai varētu pilnīgāk izmantot valodas korpusu zinātniskiem mērķiem un, piemēram, valodas apmācībā, meklējot dzīvās valodas piemērus datorfondā un to reālu lietojumu valodā, kā arī paralēlo korpusu veidošanā.

Valodas korpusa anotācijas principu izstrāde ir uzsākta Eiropas Savienības projekta ELAN (*European Language Activity Network*) ietvaros. Tiek izmantota SGML (*Standard Generalized Markup Language*) (ISO 8879 standarts) marķēšanas programma, kas, ņemot par pamatu formālas iezīmes, marķē teikumus, rindkopas, citātus. SGML marķēšanas valoda ir starptautiski atzīts standarts, ko lieto daudzas Eiropas valstis, piemērojot noteiktos standartus savām valodas īpatnībām.

Nākamais solis valodas korpusa anotēšanā ir morfoloģiskā analīze. Morfoloģiskā analīze ir vārda celma identifikācija no pilnas vārdformas. Morfoloģiskā marķēšana tiek veikta ar jau pilnīgi izstrādātu rīku, kas neprasa papildu programmas uzlabošanu, t. i., automātiska morfoloģiskās informācijas novietošana aiz katra vārda (izņēmums ir gadījumi, ja vienu nedalāmu leksisku vienību veido vairāki vārdi, piem., saiklis *ne vien, bet arī*, jo dažos

gadījumos, analizējot tos atsevišķi, zudīs loģiskā jēga, kā arī noteiktā vārdšķira, tomēr pat šajos gadījumos iezīme tiks novietota aiz katra vārda, jo morfoloģiski analizētā tekstā nedrīkst būt vārdforma bez analīzes). LU MII Mākslīgā intelekta laboratorijā ir izstrādāts morfoloģiskais analizētājs, bet tas vēl tiek uzlabots, tāpēc automātiski analizētie teksti ir jāpārbauda manuāli.

Analizējot tiek izmantoti starptautiskie apzīmējumi, piemēram, N — lietvārds, P — vietniekvārds u. tml., kas ir izstrādāti, pamatojoties uz angļu valodu, bet standartizēti MULTEXT — EAST projekta ietvaros. Tie tika piemēroti latviešu valodas vajadzībām, apzinot tās kategorijas latviešu valodā, kuras programmai būtu jāanalizē. Tika izmantoti jau agrāk LU MII Mākslīgā intelekta laboratorijā aizsāktie pētījumi par morfoloģisko analīzi un tās programmām. Katra vārdšķira šajā gadījumā tiek analizēta nedaudz atšķirīgi nekā tradicionālajā morfoloģiskajā analīzē, jo, analizējot vārdus ar datora palīdzību, ir jāastopas ar daudzām tehniskām un cita veida grūtībām.

Tikai morfoloģiski analizētus tekstus valodas korpusā var tālāk izmantot valodas analīzei tās dažādos līmeņos, kā arī dažādu vārdnīcu veidošanai (biežuma, homonīmu un citu), arī citiem zinātniski pētnieciskiem darbiem; morfoloģiski analizētā korpusā ir iespējams atrast visas vārdformas un vārdlietojumus, precīzi nosakot to vārdšķiras, piemēram, *trīs* kā skaitļa vārds un *trīs* kā darbības vārda forma.

Krzysztof Malesa (Varšuvos universitetas)

Lietuvių kalbos sintaksės įsisavinimo klausimu

Lietuvių vaikų kalbos įsisavinimas nėra išsamiai išnagrinėtas. Parašytos dvi daktaro disertacijos bei keli straipsniai. Veiksmažodžio morfoloģijos įsisavinimą nagrinėjo Paweł Wójcik (Varšuvos universitetas) [Wójcik, 2000], daiktavardžio įsisavinimo procesais užsiima Ineta Savickienė (Vytauto Didžiojo universitetas Kaune) [Savickienė, 1999].

Visuose minėtuose darbuose tyrinėjama visų pirma morfoloģija, žodžių daryba ir žodyno raida. Sintaksės įsisavinimas iki šiol lieka neišaiškintas. Pagrindinis šio pranešimo tikslas — aptarti svarbiausius sintaksės įsisavinimo aspektus, daugiausia dėmesio kreipiant į laiko raiškos priemones. Tai įžanginių tyrinėjimų rezultatai, todėl pristatomos tik pagrindinės, ryškiausios problemos.

Medžiaga, kuria naudojamasi ruošiant šį pranešimą, tai pokalbių su lietuvių mergaite, gyvenančia Vilniuje, garso įrašai. Pirmą kasetę įrašyta, kai mergaitei buvo 1 metai, 3 mėnesiai ir 14 dienų (1;3.14), paskutinė — kai jai buvo 3;5 metų. Pokalbiai buvo įrašyti įvairiose natūraliose situacijose, nebandyta atlikti jokių eksperimentų. Įrašai buvo mergaitės motinos įvesti į kompiuterį, paskui dukart patikrinti ir užkoduoti pagal CHILDES sistemą [Mac Whinney ir Snow, 1990].

Analizuojant sintaksę daugiausia dėmesio skiriama pasakymo ilgiui, sakinio dalių tvarkai, ir tam, kokio sakinio struktūra dominuoja tam tikro amžiaus pasakymuose.

1;7 amžiaus įrašuose aptinkami praktiškai tik vienažodžiai pasakymai. Pabrėžtina, kad studijuojant šio laiko medžiagą susiduriama su ypatingomis metodinėmis problemomis. Dažnai sunku nuspręsti, kurie iš pasakymų — spontaniškos ir produktyvios produkcijos, nes vaiko kalboje dažnai pasitaiko ankstesnių tėvų išsireiškimų elementų. Papildomų sunkumų kelia filmo įrašų stoka. Garso įrašų ne visada pakanka tiksliai kontekstui nustatyti. Dauguma

pasakymų — tai vienažodžiai atsakymai į tėvų klausimus, pasitaikė taip pat interjekcijų. Morfologinis ir sintaksinis produktyvumas praktiškai dar nepastebimas.

2;6 — tai laikotarpis, kai Rūta parodė jau didelę kalbinę kompetenciją, įvaldė visas pagrindines veiksmažodžio ir daiktavardžio morfologines kategorijas, vartojo sudėtingas sakinio konstrukcijas. Mergaitė kalbėjo kelių žodžių sakiniais, taip pat ir sudėtiniais, šalia asmeninių aptinkami ir beasmeniai sakiniai.

Kitos nagrinėjamos problemos — tai vientisinių ir sudėtinių sakinių bei neveikiamosios rūšies konstrukcijų vartojimas.

Paskutinėje pranešimo dalyje kalbama apie prielinksnių sistemos įsisavinimą. Vaikas dažnai keitė prielinksnius tuščiaja morfema (<a> balsiu). Sunku spręsti, ar tokiu būdu norėjo išlaikyti kartojamo pasakymo prozodiją, ar neutraliu balsiu keitė sau nežinomą gramatinės struktūros elementą.

Pranešime aptariamos kai kurios klaidos, darytos mergaitei vartojant prielinksnines konstrukcijas laikui reikšti.

Literatūra

- Mac Whinney ir Snow, 1990 — Mac Whinney, Brian ir Catherine E. Snow. The Child Language Data Exchange System: an Update // Journal of Child Language. 1990. №17 — 457–472.
- Savickienė, 1999 — Ineta Savickienė. Lietuvos vaiko daiktavardžio morfologija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas. [Daktaro disertacija, nespausdinta].
- Wójcik, 2000 — Paweł Wójcik. The Acquisition of Lithuanian Verb Morphology. A Case Study. Kraków: Universitas, 2000.

Edita Milaševičiūtė (Vilniaus universitetas)

Performatyvai Biblijoje

Performatyvus pasakymas — šnekos aktas (ŠA), turintis tam tikrą raišką (dažniausiai jo pagrindas yra performatyvusis veiksmažodis, išreikštas veikiamosios rūšies esamojo laiko pirmuoju asmeniu, pvz., *pažadų, prašome* ir pan.), interpersonalų pobūdį, sėkmės — nesėkmės kriterijus. Performatyvo ilokucija (ištaramo tikslas) nėra vien informacijos perdavimas, bet ir to paties akto, kurį įvardija veiksmažodis, atlikimas (pvz.: draudimo aktas atliekamas ištarus *draudžiu*, įsakymas — *įsakau*). Pranešimo tikslas — supažindinti su Biblijos performatyvų specifika.

Pasakymas negali būti performatyvus, jei nėra adresato, galinčio reaguoti į tą pasakymą (t. y. būtinas interpersonalumas). Paprastai kreipimasis į daiktus ar būtybes, kurios nėra žmonės, laikomas retoriniu. Šventajame Rašte dieviškos būtybės (Dievas, angelai) yra pilnateisės ŠA dalyvės, todėl net tokie „retoriniai“ pasakymai yra priskiriami performatyvams (pvz., *O Dieve, maldauju, išgydyk ją!* (Sk., 12 skyrius, 13 eilutė)). Tai, kad dieviškos būtybės turi ŠA dalyvio statusą, dažnai ir nulemia Biblijos performatyvų specifika.

1. Rasta nebūdingų šnekamajai kalbai performatyvų (pvz.: performatyvas *šaukiuosi*, kuriuo kreipiamasi tik į Dievą).
2. Ypatingą grupę sudaro psalmėse rasti performatyvai — jų raiška visada ta pati, kaip ir adresatas (šiuo atveju tai visada Dievas), o adresantas nuolat keičiasi.
3. Labai dažnai pasakymas yra „pastiprinamas“ į adresato jausmus ar įsitikinimus apeliuojančiais posakiais, siekiant efektyvesnio poveikio adresatui neretai pasiremiamu Dievo autoritetu.

4. Ypatingumai, būdingi atsevišķām performatīvju grupēm (klasifikācija pagal J. Searlā):
 - a) dievišķosios būtybēs ištarti komisijai (performatīvju grupē, kurā galima sāļģinai pavadināti īsipareigojāimais — pažadāi, priesāikos, grāsināimāi) yra visāda sēkmingi, t. y. jei Dievas pažadējo, tai būtināi pažadā īvykdys;
 - b) direktyvju (īsakymāi, prašymāi, skatināimāi, maldāvimāi) Šventājamē Rašte rāstā daugāusā — net 219. Šiā performatīvju grupē aptāriant pasitelktā socialiniju vaidmenju teorijā: īsakinēti galē tik aukštesnē vaidmenē turintis, o maldauti — tik žemesnēji. Žinoma, nerāstā pavyzdžiuj, kuriuose Dievas maldautuj, jam niekāda neīsakinējamā;
 - c) asertyvai (tvirtināimāi, teigināi ir kt.), vieninteliai īš performatīvju turintys teisingumo vertē, visāda bus teisingi, jei juos īštars Viešpats (Dievas nemeluoja);
 - d) deklaratyvju Šventājamē Rašte rāstā mažiausiai, nes tai oficialijai institucijuj kalbāi būdingesnē performatīvju grupē (nuosprendžio paskelbimas, pareiguj suteikimas, oficialus nuosavybēs perdāvimas ir pan.);
 - e) ekspresyvju (pasisveikināimāi, padēkos, atsiprašymāi) taip pat nerāstā labāi daug. Įdomu tai, kad dėkojamā tik Dievui, žmoniuj padēkuj vieni kitiems nerāstā.

Gunta Nešpore (Latvijās Universitāte).

Mīlenbaha un Endzelīna „Latviešu valodās vārdnīcās” elektroniskās versijas izveide

Mīlenbaha un Endzelīna „Latviešu valodās vārdnīcā“ [ME] ir unikāls latviešu valodās faktū materiāls, kas pāver plāšās iespējas valodās pētīšanā, tāpēc ļoti svarīgi ir izveidot tās elektronisko versiju.

ME ir latviešu valodniecībā plāšākāis vecvārdū un apvidvārdū krājums. Tā ir pirmā un ilgu laiku (līdz 1992.g.) vienģgā vārdnīcā, kas dod vārdū etimoloģiju. Bez izlokšņu un folklorās leksikas ME ievietoti pirmājos latviešu rakstos, tajā skaitā vārdnīcās, sastopāmie vārdi. Pašlaik ME ir gandrīz vienģgā, ko lieto latviešu valodās vēstures pētņieki. Tam ir vairāki iemesli — vārdnīcā ir unikāls faktū krājums; tā ir vācu valodā; turpmāk arī — tāpēc, ka tā būs pieejāmā elektroniski.

LU MII Mākslģgā intelekta laboratorijā tiek veidota ME elektroniskā forma. Tā sniedz plāšās meklēšanas iespējas (ne tikai pēc konkrēta šķirkļa vārda, bet arī pēc citām pazģmēm).

Darbs pie ME elektroniskās versijas sākās 1994.gadā. Ar Latviešu Fonda fināsiāļu atbalstu 2000.g. tika ievādģti datorā vārdnģcās pamatsģjumi, turpinās darbs pie tekstu apstrādes, kā arī tiek veidota meklēšanas sistēma un lietotāja saskarne.

Vārdnģcā ir daudzu valodu fakti, lai atveidotu tekstā sastopāmās iespiedzģmes, tika ieviesti apzģmģjumi zilbes intonācijām, diakritiskājam zģmēm u. c. Apzģmģjumi pagaidām paliks arī gatavājamā elektroniskājam vārdnģcā.

Tehnisku grģtģbu dēļ ne visas vārdnģcā sastopāmās zģmes mēs vienlaikus varam atveidot. Pagaidām nav pilnģbā atveidoti piemēri dažās svešvalodās (krievu, grieķu valodā sanskritā). Trģkstošo simbolu vietā tiek likta zģme #.

Tiek saglabāta vārdnģcās oriģinālrakstģba.

Katra šķirkļa sākumā tiek ievietots šķirkļa vārds mūsdienu ortogrāfijā, aiz šķirkļa norādīts ME sējums un lappuse, kurā tas atrodams. Vārdnīcas beigās norādītie kļūdu labojumi ievietoti kļūdainā šķirkļa beigās kā *kļūdas labojums*.

ME elektroniskās versijas meklēšanas sistēmu veido N. Grūzītis *Borland Delfi* vidē. Tiek veidota meklēšana pēc:

- latviešu valodas vārda
 - ME rakstībā;
 - mūsdienu latviešu valodas ortogrāfijā;
- vācu valodas vārda (tulkojuma vācu valodā)
- piemēriem, saīsinājumiem.

Meklēt var ne tikai pēc konkrēta vārda, bet arī pēc vārda daļas, izmantojot simbolu *.

Internetā (<http://www.ailab.lv/MEV>) pieejama ir vārdnīcas demo versija (*a* un *ā* burts). Visu vārdnīcu bez maksas varēs izmantot izglītības un pētniecības mērķiem, pirms tam noslēdzot līgumu ar elektroniskās versijas veidotājiem.

Лорьята Паулаускайте (Вильнюсский университет)

Оппозиция гласных типа *i, u* во флексии Вилкавишского говора литовского языка

1. Во флексии жемайтского наречия литовского языка чётко противопоставляются открытые и закрытые гласные, соответствующие „литературным“ *i, u*, напр.: вин.п. мн.ч. *nàktis* ‘ночи’, *tõ'rgùs* ‘базары’ ≠ им.п. ед.ч. *nàktès* ‘ночь’, *tõ'rgòs* ‘базар’. Данное различие восходит к восточнобалтийскому противопоставлению долгих акутированных и кратких окончаний (ср. также соответствующие формы латышского языка: вин.п. мн.ч. *naktis* ‘ночи’, *sirdis* ‘сердца’ и им.п. ед.ч. *nakts* ‘ночь’, *sirds* ‘сердце’).

До настоящего времени считалось, что в аукштайтском диалекте и в восходящем к нему литовском литературном языке рефлексы исследуемых окончаний не различаются. Однако предварительные наблюдения вызвали подозрение, что, по крайней мере, в некоторых юго-западных аукштайтских говорах имеется противопоставление, в известной степени напоминающие жемайтское, но выраженное не так чётко.

2. Наше гипотетическое предположение было подвергнуто спектрографической проверке на материале Вилкавишского говора. Эксперимент проведён при помощи компьютерной программы PRAAT3.9, разработанной голландскими специалистами; лингвоакустическая оценка результатов выполнена по методике Р. Г. Пиотровского. В качестве исследуемого материала послужили формы вышеуказанного типа, а также противопоставление глагольной формы *kris* ‘будет падать; упадёт’ и вин.п. числительного *trỹs* ‘3’ (т. е. *tris* ‘три, трёх’). Материал на магнитную ленту начитали 4 представителя говора: Б. В. (р. 1922 г.), В. В. (р. 1932 г.), А. Р. (р. 1934 г.), А. К. (р. 1928 г.). Результаты исследования представлены в табличной и в графической форме (в графике отражено движение основных формант — F₁ и F₂).

3. Как видно из таблицы, гласные, восходящие к долгим акутированным (в формах типа вин.п. мн.ч. *naktis*, *tris*, *sũnus* ‘сыновей’), реализуются более компактными аллофонами; гласные же, восходящие к исконным кратким (в формах типа им.п.

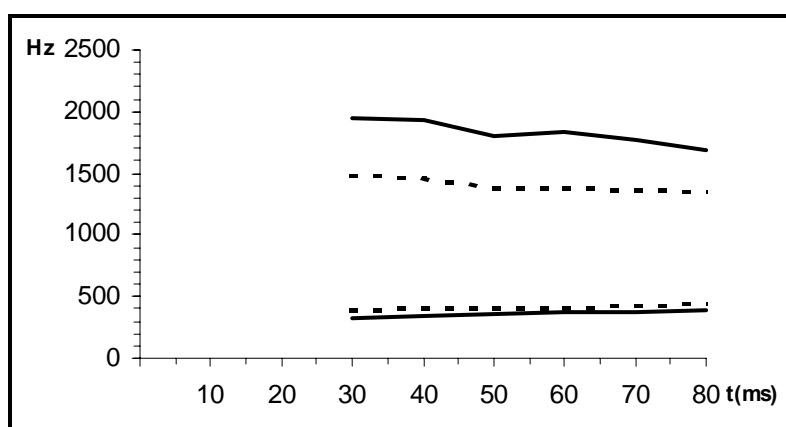
ед.ч. *naktis*, *sūnūs* ‘сын’, Зл. буд.вр. *kriš*), являются более диффузными — ср. соответствующие индексы компактности и диффузности *C* и *df*:

Средние арифметические значения и оценка формант гласных

	F ₁ (Гц)	F ₂ (Гц)	F ₃ (Гц)	<i>b</i>	<i>C</i>	<i>T</i>	<i>df</i>
<i>N.sg. -ūs < *-ūs</i>	440	1120	2121	111	854	165	611
<i>A.pl. -ūs < *-ūs</i>	392	1051	2187	111	830	73	728
<i>N.sg. -is < *-is</i>	368	1541	2527	109	787	408	1174
<i>A.pl. -is < *-is</i>	366	1566	2548	109	785	420	1200
<i>i (kriš ‘упадёт’) < *-is</i>	366	1555	2508	109	786	421	1189
<i>i (triš ‘три’) < *-is</i>	363	1610	2530	109	782	451	1247

Кроме того, гласный переднего ряда *i < *ī* отличается более высоким значением F₂ следовательно, его артикуляцию следует считать более продвинутой вперед:

Динамика формант *-i < *ī* (---) и *-i < *ī* (—)

4. Итак, можно сделать вывод, что во флексии исследуемого говора несомненно различаются более открытые гласные верхнего подъёма, восходящие к кратким **-ī*, **-ū*, и более закрытые гласные, восходящие к акутированным *< *-ī̇*, *< *-ū̇*. Следовательно, ситуация, наблюдаемая в данном говоре, в самом деле близка к жемайтской: и здесь, и там закон Лескина не привёл к полной дефонологизации исконных оппозиций **-ī : *-ī̇*, **-ū : *-ū̇*.

Ilze Štila (Latvijas Universitāte)

Sinonīmijas problēma Mīlenbaha un Endzelīna latviešu valodas vārdnīcas elektroniskajā versijā

Mīlenbaha–Endzelīna latviešu valodas vārdnīcas [ME] elektroniskā versija saturiski ir identiska Kārļa Mīlenbaha un Jāņa Endzelīna veidotajai latviešu valodas vārdnīcai, tā ir daudzfunkcionāla vārdnīca, kam piemīt gan skaidrojošās, gan tulkojošās vārdnīcas pazīmes, turklāt bez šīm acīmredzamajām funkcijām ME ir arī sava veida sinonīmu vārdnīca.

Vārdnīcā sastopami vairāki formas ziņā atšķirīgi varianti, kad šķirkļa pamatvārdam tiek pakārtoti nozīmes ziņā identi vai tuvi, fonētiski un morfoloģiski atšķirīgi vārdi. Ar šķirkļa pamatvārdu tos saista:

- 1) norāde *synonym* (ļoti reti);
- 2) vācu valodas palīgvārdi *und* (*un*), *auch* (*arī*), *oder* (*vai*);
- 3) matemātiskā vienādības zīme (=);
- 4) pamatvārdam seko vairāki nozīmes ziņā identi vai tuvi, fonētiski un morfoloģiski atšķirīgi vārdi.

K. Baldingers [Baldinger, 1957] par vienu no svarīgākajiem lingvistiskās maiņas cēloņiem min tieši sinonīmu pārvirzi.

Runātāju iedarbība uz valodas vārdu krājumu attiecas uz jebkuru no leksikas apakšsistēmām (sinonīmija ir viena no tām), šī ietekme izpaužas konkrētu vienību nomaiņā, cilmes un veidojuma ziņā dažādu vārdu izvēlē. Tautas valodas izjūta normē valodu, laika gaitā tā pati izvēlas valodas būtībai piemērotāko variantu, kas attiecas uz izrunu, morfoloģisko uzbūvi, sintaktiskajām konstrukcijām un arī uz sinonīmisku vārdu pamatkomponentu vai papildkomponentu niansēšanu.

Daļā ME sinonīmu rindu, raugoties no mūsdienu literārās valodas viedokļa, netiek norādītas sinonīmiskās pakārtojuma attiecības — ir izveidota tikai sinonīmisku vārdu kopa, taču dominantes nomaiņa ļauj niansēti izsekot valodas leksikas attīstībai. Dominante ME sinonīmu rindās un mūsdienu latviešu literārajā valodā atšķiras, tā parādot, kā mainās leksika, kā vārdi zaudē papildkomponentus un kļūst nozīmes ziņā neitrāli vai otrādi. ME sinonīmu konkurence atspoguļo ne tikai leksikas vēsturisko attīstību, bet arī valodas mūsdienu stāvokli.

ME ir fiksējusi unikālus valodas faktus, tā ir sava veida latviešu valodas vēstures dokumentācija, viens posms valodas attīstības gaitā, analizējot vienu leksikas apakšsistēmu, iespējams gūt priekšstatu par leksikas maiņas procesiem valodā kopumā.

Pašlaik tiek strādāts pie ME datu bāzes izveides, kas lietotājam ļaus automātiski meklēt sinonīmus, līdz ar to tiks dota iespēja veikt plašākus pētījumus.

Literatūra

Baldinger, 1957 — K. Baldinger. Die Semasiologie. Versuch eines Überblicks. Berlin, 1957.

ME — K. Mülenbachs. Latviešu valodas vārdnīca. / Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns, sēj. 1–4, Rīga, 1923–32.

Asta Volfaitė (Šiaulių universitetas)

Perkeltinēs reikšmēs žodžiai lietuvių ir latvių kalbose

Žodžio vartojimo perkeltine reikšme klausimas glaudžiai susijęs su žodžio polisemijos problema. Žodyno straipsnis atskleidžia žodžio reikšmės perkėlimo paplitimą, kai kurių vartojimas yra ribotas ir nekeičia semantinės žodžio struktūros. Būtina atsižvelgti į perkeltinės reikšmės sąsają su tiesiogine reikšme, nes pagal tai nustatoma jos vieta tarp kitų žodžio reikšmių. Tyrimas rodo, kad lietuvių ir latvių kalbose atitinkami perkeltinės reikšmės žodžiai užima skirtingas pozicijas žodžio reikšmių eilėje.

Norėdamas pateikti tikrovės vertinimą ar išreikšti emocijas kalbantysis/rašantysis renkasi ekspresyvius, vaizdingus žodžius. Vienas iš ekspresyvio leksikos šaltinių yra perkeltine reikšme pavartoti žodžiai. Perkeltinės reikšmės žodžių įvairavimą stebėti padeda

žodynai. Tai padeda perprasti gimtąją kalbą, taip pat atskleidžia negimtosios kalbos savitumą, todėl ypač svarbu mokantis užsienio (šiuo atveju latvių) kalbos.

„Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ [DLKŽ] perkeltinio vartojimo atvejai pateikiami po tiesioginės žodžio reikšmės iliustracijos už lygiagrečių ženklų (/) ir perkeltinį vartojimą rodančios pažymos *prk.* „Lietuvių-latvių kalbų žodyne“ [LLŽ] naudojamos dvi pažymos, nurodančios perkeltinę reikšmę: *pārn.* ir *arī pārn.* — ‘taip pat ir perkeltine reikšme’. Palyginimui, latvių bendrinės kalbos žodyne „Latviešu literārās valodas vārdnīca“ [LLVV] kaip ir DLKŽ išskiriama tik pažyma *pārn.* Iliustracijai vienas pavyzdys iš minėtų žodynų: **kaukē**¹ *arī pārn.* *maska*; *~u balius – masku balle*; *kam ~e nuplēsti (nutraukti) pārn.* – *noraut kādam masku, atmaskot kādu*; *nusimesti ~e pārn.* – *nomest masku, parādīt savu īsto seju* [LLŽ: 219]; **kaukē** 2. *prk.* *jausmo, nuomonēs ar tikslo slēpimas: ~e kam nuplēsti, nutraukti (kā demaskuoti)* [DLKŽ: 291]. Palyginti latvių kalbos žodyne žodis **maska** (lietuvių *kaukē* atitikmuo) turi 6 reikšmes, tačiau nei viena iš jų nepažymėta pažyma *pārn.*, vis dėlto paskutiniai reikšmė yra arčiausiai to: *maldinoša izturēšanās, ar ko slēpj (piemēram, savu būtību, psihisko stāvokli, attieksmi pret ko)* [LLVV: 5; 102–103].

Perkeltinę žodžio reikšmę su tiesiogine reikšme paprastai sieja tam tikras ryšys, todėl perkeltinės žodžio reikšmės pateikimas po tos tiesioginės reikšmės, kuri yra vaizdo pagrindas, aiškiau atskleidžia semantinį ryšį. Jeigu perkeltinė reikšmė nukeliama už kelių to paties žodžio tiesioginių reikšmių, su kuriomis ji neturi bendrumo, perkeltinė reikšmė lieka nemotyvuota.

Lyginant lietuvių ir latvių kalbas, pastebėta bendra tendencija, jog latvių kalba turi daugiau perkeltinės reikšmės žodžių negu lietuvių. Tai rodo, kad latvių kalbos neutralusis stilius yra daug arčiau šnekamojo stiliaus, negu lietuvių kalbos. Kalbant apie perkeltinės reikšmės poziciją, pastebėta, jog dažniausiai lietuvių ir latvių kalbose žodžių perkeltinės reikšmės būna antrosiomis žodžių reikšmėmis, kiek rečiau trečiosiomis. Kaip minėta anksčiau, pažyma *arī pārn.* latvių kalboje pateikiama tik kaip pirma ir vienintelė žodžio reikšmę atskleidžianti pažyma.

Perkeltinę reikšmę turintys žodžiai priklauso skirtingoms kalbos dalims ir latvių, ir lietuvių kalboje — daugiausia yra perkeltine reikšme vartojamų veiksmažodžių ir daiktavardžių, kiek mažiau būdvardžių, taip pat vienas kitasrieveiksmis.

Literatūra

DLKŽ — Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. Vilnius, 2000.

LLŽ — Lietuvių-latvių kalbų žodynas. Rīga, 1995.

LLVV — Latviešu literārās valodas vārdnīca. Rīga, 1972–1996.

¹ Iš žodynų pateikiama tik tiesiogiai su tema susijusi informacija; atsisakyta kitų formų, reikšmių aiškinimų ir pan.

IV межвузовская научная конференция студентов-филологов
ТЕЗИСЫ

*9–13 апреля 2001 г.
Санкт-Петербург*

Лицензия ЛП № 000156 от 27.04.99.

Авт. л. 7,56. Тираж 150 экз. Заказ № 406

Филологический факультет СПбГУ.
199034, Санкт-Петербург, Университетская наб., 11.

ОНУТ филологического факультета СПбГУ.
199034, Санкт-Петербург, Университетская наб., 11.

